

«Святы Юрай па мяжы хадзіў, жыта радзіў. . .»

Шэсце моладзі с караваем. Любанскі р-н Мінскай вобл.

Традыцыі святкавання вясновага Юр'я ў беларусаў

Тураўскі карагод. В. Пагост, Жыткавіцкі р-н Гомельскай вобл.
Фота Т. Валодзінай

Таццяна Кухаронак,

вядучы навуковы супрацоўнік
аддзела нарадазнаўства
Цэнтра даследаванняў
беларускай культуры, мовы
і літаратуры НАН Беларусі,
кандыдат гістарычных навук,
дацэнт

Свята як з'ява адносіцца да ўніверсальных феноменаў культуры і займае адно з цэнтральных месцаў у жыцці чалавека. Яно выступае адным з галоўных паняццяў народнага календара, незвычайным «сакральным» перыядам, які проціпастаўляецца паўсядзённым буднім дням, «прафаннаму часу». Утварэнне двух праславянскіх словаў, якія выкарыстоўваюцца для намінацыі свята ў славянскіх мовах, – празьднік (рус., паўд.-слав.) і sveto (укр., бел., зах.-слав.) – матывавана важнейшымі для дадзенага паняцця адзнакамі: «бяздзейнасць, парожні, пусты, вольны ад працы час» і «святасць, сакральнасць» [1]. Святы, звычаі і абрады як складнікі традыцыйнай культуры адлюстроўваюць нацыянальны асаблівасці народа, яго этнічную самабытнасць. Захаванне гэтай самабытнасці – адна з надзённых праблем сучаснасці.

Каравай у жыце. Любанскі р-н Мінскай вобл.

Юр'я (паводле народнай тэрміналогіі – Юры, Юрай, веснавы Юр'я(-е), Ягорый, Ягор'(-ь)е, Яр'я(-е) – адно

з найбольш багатых у сваім абрадавым нападзенні святаў беларускага народнага календара. Мае пастаянную дату правядзення: паводле праваслаўнага календара – 6 мая, у дзень святога вялікапакутніка Георгія Пераможцы (дзень памяці святога Георгія адзначаецца таксама 9 снежня, ён вядомы як восеньскі ці зімовы Юр'я, але з гэтым днём звязана значна менш народных звычаяў і абрадаў беларусаў). Нягледзячы на адсутнасць у каталіцкім календары, святкуецца і сярод беларусаў-католікаў. Дата смерці святога 6 мая адзначаецца як дзень ушанавання памяці чалавека, якому прыпісваецца шмат цудаў і подзвігаў. Самы вядомы з іх – перамога над змеям, што паядаў людзей, – увасоблены ў іканаграфіі, дзякуючы чаму ён добра вядомы ў народзе і шматкроць згадваецца вяскоўцамі ў творах розных фальклорных жанраў.

Сапраўды, сінкрэтычны вобраз святога Георгія (Юр'я, Ягор'я) шырока адлюстраваны ў вуснай народнай творчасці, самадзейных і прафесійных жывапісе, літаратуры і скульптуры. Фальклорнаму вобразу святога Георгія ўласцівыя шматлікія семантыка-функцыянальныя рысы. Паводле традыцыйных уяўленняў беларусаў, святы Юр'я – «Божы ключнік», бо ў яго знаходзяцца ключы, якімі ён у дзень свята зачынае зіму і адчынае вясну, выпускае расу, благаслаўляе ўсё навокал: зямлю, людзей, жывёл. Пасля Юр'я, згодна з традыцыйнымі вераваннямі, наступае сапраўдная вясна і пачынае кукаваць зязюля. У народных уяўленнях беларусаў святы Георгій – ахоўнік жывёлагадоўлі і земляробства, ад яго ў многім залежаў поспех селяніна ў гэтых відах дзейнасці і ў рэшце рэшт – яго дабрабыт. Адначасова з апякунствам свойскай жывёлы святы Юрый лічыўся валадаром ваўкоў, абаронцам статкаў ад дзікіх звяроў. У аповедах інфармантаў святы Юр'я ў гэты дзень ходзіць па зямлі або едзе на белым кані і зачынае пашчы дзікім звярам, пасля чаго тыя менш нападаюць на скаціну.

На Беларусі свята Юр'я суправаджаў надзвычай багаты, разгорнуты рытуальна-абрадавы комплекс, які ўключаў у сябе разнастайныя звычаі, абрадавыя дзеянні, песні, гульні, прыкметы і павер'і.

У многіх беларускіх вёсках, дзе ў гонар святога Георгія былі пабудаваны і асвечаны праваслаўныя храмы, у гэты дзень адбывалася прастоўнае свята – святок, празьнік, фэст, хвэст, залажэнне. У мясцовай царкве праходзіла ўрачыстая служба, пасля якой ладзіліся кірмашы з танцамі і песнямі. Важнае месца

ў камунікацыях падчас кірмашоў набывала частаванне сваякоў, гасцей, якія з'язджаліся ў вёску з усёй акругі: «У нас даўней на Юр'я было залажэнне, ну, хвэст. Бацюшка ў цэркаў прыезджаў, маленні былі. Госці едуць, а тады па хатах разыходзіліся і гасцявалі, да паём, да танцы. Прыедуць і родныя, і дваюрадныя – цэлая свадзьба. Музыка духавая іграла, яшчэ пасля вайны, танцавалі, ой-ой-ой як! Царкву разбурылі ў 1962 годзе» (Зінаіда Драбеня, 1918 г.н., в. Ванелевічы, Капыльскі раён, Мінская вобласць).

Сустракаецца і прымеркаванасць да Юр'я грамадска-рэлігійнага свята пад назвамі «Свяча», «Свяча-ікона», якое складалася з наладжвання («сукання») вялікай васкавой свечкі, што прысвячалася ў дадзеным выпадку святому Георгію, калектыўнага малення яго іконе і агульнага застолля ў складчыну ўсіх дарослых жыхароў вёскі. На працягу года, ад свята да свята, свяча захоўвалася ў адным доме, а потым перадавалася іншай сям'і. Паводле традыцыйных вераванняў беларусаў, лічылася, што год, калі сям'я захоўвае свячу, будзе для дому шчаслівым і плённым. «Юр'я атмячалі, так ужо гулялі, а цяпер ужо ўсё. Вікону насілі па хатах, у каго вясной, у каго восенню, у нас – вясной. І ў мяне было тое Юр'я. Напрымер, у мяне вікона гэтага Юр'я, а панясуць у другую хату, значыць, я спраўляю стол, а панясуць – і там ужо будзь стол накрыты. Каля віконы і свечкі стаялі. С віконай неслі хлеб. Тры дні гульня была. Як людзей памёняла, перасталі вікону насіць, мо гадоў дваццаць таму» (Аляксандра Клемантовіч, 1932 г.н., в. Падлессе, Быхаўскі раён, Магілёўская вобласць). Свята «Свяча», або «Свяча-ікона», ладзілася для забеспячэння здароўя і дабрабыту ўсёй вясковай супольнасці на наступны год.

Адной з дамінантаў Юр'я, як і любога іншага свята беларускага народнага календара, сімвалам яго павагі і шанавання з'яўлялася адмова ад працы. У аснове забаронаў на пэўныя віды работ ляжаць традыцыйныя вераванні ў тое, што вынікам парушэння ўстаноўленага парадку будзе непазбежнае пакаранне: «Празьнік быў, Юр'я. Я і думаю, пайду к саседу баршча яму звару, а то ён баршча прасіў. Ён мне курыцу дастаў с халадзільніка, ну, да хай бы ж сам пасек. А я гавару: “Дай я”. Курыцу на калодку, тапаром – шах, адсекла сабе паўпальца, во. За то, што тапор у рукі ўзяла на Юр'я. Няльзя» (Соф'я Шаўцова, 1927 г.н., в. Губічы, Буда-Кашалёўскі раён, Гомельская вобласць).

Да свята Юр'я вяскоўцы прымяркоўвалі першы выган жывёлы на пашу – запасванне. Гэта быў важны ў гаспадарчым коле селяніна пачатак перыяда выпасу, насычаны, як і ўсялякі першы крок у

важнай справе, абрадава-магічнымі дзеяннямі і прыёмамі. Калі ўлічыць, што малако і малочныя прадукты былі асновай харчавання ў традыцыйнай вясковай сям'і з дзецьмі, і пра здароўе каровы клапаціліся як пра самаадчуванне блізкага чалавека, становіцца зразумелым важнасць і адказнасць абрадавых паводзін у святочны юраўскі дзень.

У большасці выпадкаў, асабліва на поўначы краіны, адпаведныя рытуалы і сам выган жывёлы на пашу супадалі. У паўднёвых жа раёнах з улікам іх кліматычна-прыродных умоў сам выган мог адбыцца задоўга да Юр'я, але, тым не менш, непасрэдна ў святочны дзень абавязкова выконваліся пэўныя рытуальныя дзеянні і прыгаворы, накіраваныя на забеспячэнне добрых удояў і здароўя каровы, а таксама на засцярогу хатняй жывёлы ад ваўкоў і сурокаў. Паводле традыцыйных вераванняў, у гэты дзень юраўская раса валодала незвычайнымі лекавымі і ахоўнымі ўласцівасцямі, таму вяскоўцы імкнуліся выпусціць кароў на пашу як мага раней: як лічылася, «Юр'ева раса – лепей аўса». Наогул, у народзе такую расу лічылі святою вадою, надаючы ёй не меншую надзвычайную сілу, чым вадохрышчынскай. Апроч таго, радавала селяніна, калі першы выган жывёлы супадаў з месяцовай поўняю.

Асноўныя атрыбуты першага выгану жывёлы, паўсюль зафіксаваныя на Беларусі, – вербачка, яйка, пасвяцёная вада, грамнічная свечка, хлеб, соль, разнастайныя асвечаныя зёлкі, жалезныя прадметы, пояс, што валодалі агульнай для іх апатрапейнай і прадукцыйнай функцыямі. Самым пашыраным і часта выкарыстоўваемым прадметам была асвечаная на Вербніцу вярба. Яе галінкамі гаспадыня першы раз выганяла карову на пашу, каб надаць ёй моцы і здароўя. Затым іх утыкалі ў хляве для абароны жывёлы ад злых духаў.

У раёнах, дзе пяклі хрэсцы (поснае печыва ў выглядзе крыжа) і захоўвалі некалькі з іх, пры запасванні кароўкі іх бралі з сабою ў поле. На Брэстчыне да гэтай важнай падзеі выпякалі спецыяльны хлеб. З іншых прадметаў, якія клалі каля ганку хлява ці карове пад ногі, фіксуецца замок, сякера або нож, ніты, бязмен. Кожны з гэтых прадметаў меў свой рытуальны сэнс. Выган жывёлы, асабліва на Гомельшчыне, традыцыйна суправаджаўся прыгаворамі. У двары асноўным аб'ектам увагі выступала жывёла, дзеля якой гаспадары выконвалі гэтыя і іншыя абрадава-магічныя дзеянні. Таму выкарыстанне кожнай з рэчаў тут мела сімвалічнае значэнне. Важную ролю ў юраўскай абраднасці адыгрывалі і яйкі, што разам з зернем з'яўляюцца агульнавядомымі сімваламі пастаяннага адраджэння жыцця.

Частаванне ў першы дзень выгану статка. В. Закальное, Любанскі р-н Мінскай вобл.

Памочнікі пастуха на Юр'я. В. Закальное, Любанскі р-н Мінскай вобл.

Галінкамі вярбы адкрывалі новы сельскагаспадарчы сезон. В. Закальное, Любанскі р-н Мінскай вобл.

Сяляне рыхтуюцца выгнаць кароўку на Юр'я. В. Закальное, Любанскі р-н Мінскай вобл.

Выпас коней на Юр'я. Любанскі р-н Мінскай вобл.

Яйка, паводле традыцыйных уяўленняў, павінна было забяспечыць будучы прыплод, захаваць на працягу года жывёлу здаровай, для чаго гаспадыня тройчы абыходзіла вакол каровы, абводзіла яйкам па яе скуру; пояс, як лічылі, бараніў жывёлу ад усялякіх пашкодванняў, садзейнічаў таму, каб карова заўсёды вярталася да свайго двара; свянцоная соль выкарыстоўвалася як ахоўны сродак ад сурокаў; замкнуты замок нібыта абараняў ад ваўкоў, «замыкаў ім пашчы»; асвечанымі зёлкамі абкурвалі жывёлу для абароны ад хваробаў; ніты ад кроснаў аберагалі ад укусаў гадзюкі; сякера/нож баранілі ад усялякага зла, а бязмен спрыяў таму, каб жывёла павялічвалася ў вазе.

У полі асноўнымі выканаўцамі разнастайных абрадаў, накіраваных на захаванне, абарону агульнага статку ўсёй вясковай супольнасці ад усялякіх здарэнняў, хваробаў, дзікіх звяроў, былі пастухі. Найперш яны здзяйснялі, абавязкова тройчы, кругавыя абыходы статку з рытуальнымі прадметамі-атрыбутамі: грамнічнай свечкай, іконай, асвечанай вярбой, «чацвярговай» соллю, яечняй на патэльні і інш. Імкнуліся адагнаць ад статка ўсялякае зло, ствараючы як мага больш шуму: стралялі з ружжаў, ляскалі пугай, ігралі на пастуховай трубе і г.д. Для пастухоў Юр'е было значным «прафесійным» святам: зранку гаспадыні адорвалі іх прадуктамі харчавання, у тым ліку фарбаванымі чырвонымі, жоўтымі, зялёнымі яйкамі, адзеннем, тканінай, грашыма, што ў беларускіх вёсках называлася выга(-о)ннае, выганшчына, запаснае, луста. Пазней у полі для пастухоў аднавяскоўцы раскладалі вогнішча, ладзілі сумес-

ную трапезу (запаскі, юраўшчына) з абавязковай яечняй з салам і вясёлае гулянне. Часам пастуха жартам аблівалі вадой, каб ён летам «не спаў» і не згубіў статак. У абавязак людзей, што пасвілі хатнюю жывёлу, на Юр'е ўваходзіла пляценне вяноў для кароў, з якімі тыя вечарам вярталіся з поля да гаспадынь – гэта служыла сімвалічным знакам таго, што ўдоі малака будучь багатымі. У некаторых вёсках жанчыны ладзілі гулянне – замачванне даёнак – асобна, каб паспрыяць захаванню сваіх кароў на ўвесь перыяд выпасу. Для гаспадыні наогул ад каровы залежаў рытм паўсядзённага жыцця – даенне, выган на пашу, сустрэча з пашы, зноў даенне. Моладзь спраўляла сваё гулянне, да позняга вечара хлопцы і дзяўчаты весяліліся і спявалі.

Пасля Юр'я пачыналіся асноўныя палявыя работы. На Беларусі існаваў звычай абыходу ў гэты святочны дзень поля і яго агледзін з хлебам, яйкам і вярбой, што было накіравана на выкліканне ўраджайнасці засеяных палёў. Усе гаспадары вёскі і іх сем'і збіраліся разам і ішлі рана, абавязкова не еўшы, на свае палаткі. Яны неслі з сабой па караваю, а таксама каўбасы, яйкі і косці ад той ялавічыны, якую асвяталі на Вялікдзень. Прышоўшы на поле, гаспадары качаліся на раллі і ўсходах зернавых, каб «жыта радзіла». Абыходзілі свае дзялянку з песнямі, а на мяжы кожны вітаў сваю ніву: «Добры дзень, ніва святая, віншваем з хлебам і соллю і святым Юр'ем, каб Бог і Юрый пацешылі надвор'ем, ураджаем і здароўем». Пасля гэтага пачыналася калектыўнае баляванне. У іншых месцах абыходзілі палі з асвечанай вярбой, пасля ў пэўных месцах утыкалі яе ў

зямлю з надзеяй, што гэтым абароняць сваю ніву ад граду. На Юр'я рабіліся прагнозы адносна будучага ўраджаю: калі пасевы цалкам хавалі абраны для варажбы прадмет – тады жыта добрае вырасце.

Ужо сыходзяць з бытавання, але яшчэ захоўваюцца ў памяці юраўскія звычаі, звязаныя з вывадам на першы начлег коней. Гаспадар абводзіў каня яйкам па крыжавіне, а яшчэ адно яйка падкладаў пад парог. Толькі пасля гэтага даручаў свайго каня начлежніку, сабраўшы яму загадзя сумку харчоў.

Свята Юр'е мае свае адметнасці амаль у кожным рэгіёне Беларусі. На ўсходнім Палессі самы яркі маркер – карагод, дзясвоаче шэсце і абход нівы, што ладзяцца ў вёсцы Пагост Жыткавіцкага раёна Гомельскай вобласці. Пагостаўскі вясновы абрад «Юраўскі карагод» з 2019 г. уключаны ў Спіс тэрміновай аховы аддзела нематэрыяльнай культурнай спадчыны ЮНЕСКА. Дзяўчаты, а зрэдку і кабеты ў гэты дзень апраналіся як на свята, прычым у адзенні пераважаў чырвоны колер, і ўпрыгожвалі сябе пацеркамі. Да свята рыхтавалі своеасаблівы сцяг – распіналі на граблі хусткі ці фартухі. Жанчыны збіраліся ў адной хаце, дзе пяклі адмысловы каравай: галінкі абкручвалі цестам і саджалі ў печ, каб яно запяклося, пасля чаго ўпрыгожвалі выраб птушачкамі з цеста і рознакаляровымі стужкамі. На вуліцы пэўным парадкам станавіліся ўсе прысутныя: спачатку дзве дзяўчынкі, якія неслі ручнік, пасля – хлопец ці мужчына, што нёс ікону, «ваявода» з караваем, хлопец з пяціпрамянёвай зоркай і яшчэ адзін – з граблямі, на якіх прычэплены фартух. За імі шарэнгай ішлі жанчыны, дзяўчаты, потым астатнія хлопцы. Удзельнікі абрадавага шэсця з абразом Прасвятой Багародзіцы праходзілі праз сімвалічныя «вароты», створаныя з рушнікоў, накіроўваліся за вёску, каб «праславіць Юр'е» і папрасіць у Бога благаслаўлення «на буйнае жыта, на цёплае лета». Зараз гэтую спрадвечную традыцыю трымае фальклорна-этнаграфічны калектыў «Міжрэчча».

Віншавальныя абыходы двароў, прымеркаваныя да свята Юр'я, на Панямонні здзяйснялі жанчыны і дзяўчаты. Абрад «Юр'я» з вёскі Ахонава Дзятлаўскага раёна Гродзенскай вобласці, дзе асноўнай выступае ідэя ўшанавання маладых сем'яў, атрымаў у 2010 г. статус нематэрыяльнай культурнай каштоўнасці Рэспублікі Беларусь. Абрад уключае прывітанне маладых, якія ў мінулым годзе пажаніліся. Гурт збіраецца ў клубе, потым накіроўваецца да царквы на пачатку вёскі. Усё пачынаецца малітвай да святога Юр'я і песняй «А мы Юр'я сустракаем» каля царкоўнага крыжа. Спявачак чакалі ў тых ахонаўскіх хатах, дзе за год згулялі вяселле. Паводле звычая,

нават калі маладыя там не жывуць, гурт прымаюць іхнія бацькі. Удзельнікі абраду заходзілі на падворак маладзёнаў, дзе іх сустракалі маці, бабулі ці самі маладзіцы, у гонар якіх гучала песня «Маладая маладзечка». У сваю чаргу, гаспадыня аддзячвала тым, хто яе славіў, абрадавымі паясочкамі. Паводле меркавання вяскоўцаў, пояс, атрыманы ад маладухі, валодаў ахоўнымі ўласцівасцямі. Хоць паясы цяпер і не ткуць, традыцыя захавалася: людзі чакаюць спявачак, рыхтуюць пачастункі. Пояс або стужку разразаюць і раздаюць па кавалку ўсім прысутным. Гэтыя стужачкі захоўваюць да наступнага Юр'я, паколькі яны лічацца абярэгам. У сучасны перыяд ініцыятарам правядзення згаданага абраду Юр'я выступае народны фальклорны гурт вёскі Ахонава, які дзейнічае пры мясцовым сельскім клубе-бібліятэцы.

Паводле народных уяўленняў, свята Юр'е дала вялікія магчымасці ведзьмам і чараўнікам шляхам магічнага ўздзеяння здзяйсняць свае практыкі. У гэты святочны дзень вяскоўцы рабілі захады для абароны ад іх, аб чым сведчаць аповеды нашых інфармантаў: «На Юр'я малако маглі забраць. Хадзілі як-та па жыту. Баяліся, каб чарадзеяка ета не пашла ў тваё поле, у твой агарод і не падрабіла. Ад ведзьмаў крапіву ў хлеў заторкалі» (Зінаіда Капанцова, 1943 г.н., в. Губічы, Буда-Кашалёўскі раён, Гомельская вобласць).

Як і на кожнае свята, на Юр'я сачылі за надвор'ем, вызначалі, якімі будуць ураджай, хуткая вясна і лета: «Калі на Ягор'е мароз – будзе добры авёс»; «Калі на Юр'я раса – будзе год уражайны, а калі мароз – год будзе не ўражайны»; «Будзе на Юр'я дождж – будзе малака шмат». Нягледзячы на ўсе кліматычныя змяненні і тое, што людзі даўно прызвычаліся да больш сучасных метадаў метэаралагічных прадказанняў, народныя прыкметы ўсё яшчэ могуць быць карыснымі нават у такім аспекце. Але найперш яны, разам з усім комплексам святаў і звязаных з імі абрадаў і звычаяў, з'яўляюцца бяспэчным багаццем як арганічны складнік духоўнай, культурнай і гістарычнай спадчыны. ■

Дадзены артыкул падрыхтаваны з увядзеннем у навуковы ўжытак новых палявых матэрыялаў, запісаных у экспедыцыях у апошнія дзясцягоддзі.

Фота аўтара

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Толстая С.М. Праздник // Славянские древности. Этнолингвистический словарь под ред. Н.И.Толстого в 5 т. – М., 2009. Т. 4. С. 237.

